

„miként Ábrahám, a Te kedvelted” SZENTÍRÁSI HAGYOMÁNY ÉS ELSŐ VILÁGHÁBORÚS PROPAGANDA A NEOLÓG ZSIDÓSÁG KÖRÉBEN¹

Miként értelmezhető a zsidó szentírási hagyomány felől egy olyan modern és újszerű esemény, mint az első világháború? Hogyan alkalmazhatók a Szentírás szereplőinek jellemvonásai és cselekedetei a kortársakra? Hol található a vallási és liturgikus szöveg a hatalmi célokat szolgáló háborús propagandával? Ha ezekre a kérdésekre keressük a választ, érdemes visszatekinteni a szarajevói merénylet bírénak izraelita felekezeti adaptációjára.

„Nincs a magyar Izraelnek temploma, melyben gyászszolozsmák ne hangzanának el a birodalom büszke reményének, a trónörökösnek hirtelen elvesztése miatt. (...) Óvd meg, ó Urunk, Istenünk, királyunkat. Óvd meg, áldd meg, légy

védelme és pajzsa; vezesse még soká boldogságra népeit; ne tedd ki őt, ó Istenünk, újabb megpróbáltatásnak, megállotta, miként Ábrahám, a Te kedvelted, mind a tiz próbát.”² – olvasható a neológ izraelita hetilap, az Egyenlőség vezércikkében.

1 Elhangzott „A legszögedibb szögedi” Emlékezés Bálint Sándorra halálának 35. évfordulóján c. felolvasóülésen, Szegedi Akadémiai Munkabizottság Székházában. 2015. május 5-én. A szerző az MTA-SZTE Vallási Kultúrákutató Csoport (03 217) ösztöndíjas munkatársa.

2 Egyenlőség 1914. júl. 5. p. 1. Szabolcsi Miksa: Imádságunk

E rövid írásban a lojalitások, vallási és politikai szimbólumok működési mechanizmusait vizsgálom az első világháború idején a neológ izraelita felekezeti sajtó és az imaszövegek példáján a tudásszociológia és a vallásszociológia felől. Ennek során áttekintjük a Habsburg dinasztia iránti hűség, a magyar nemzeteszmével való azonosulás és vallási előképek összeegyeztetésének módjait. Abból az alapfeltevésből indulhatunk ki, hogy a premodern közösségi hagyományokban gyökerező új válaszokkal, modern polgári jelenségek adaptációival találkozunk ezekben a forrásokban, amelyek a szimbolikus politika és a különböző lojalitások felekezeti megjelenítései. A századfordulón a vallási hagyomány és a premodern uralkodókép jellemezte a Monarchia izraelita közösségeit. Itt elsősorban az intézményi válaszok válnak fontossá, s nem a közösség kereteitől eltávolodó egyéni viszonyulások. A judaizmusban az uralkodó dicsősége az isteni dicsfény földi visszatükröződése. E gondolat alapja a király látásakor mondandó áldás: „*Aldott vagy Te Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, aki dicsőségéből juttat a bús vér embernek.*” Az uralkodó tisztelete az erkölcsi irodalomban a társadalom rendjének tisztelete, amit a vallási hagyományból: a Szentírásból (Példabeszédek 24:21) és az értelmező irodalomból (Misna, Pirké Avot III. 2.) vezetnek le. Az uralkodó tisztelete az imaszövegekben a szentírási szövegekre támaszkodva, a közösség társadalomban elfoglalt helyét képezte le.¹

Az uralkodó tisztelete ugyanakkor része volt a rendi hagyományokat és a modern nemzeteszmét összeegyeztető kiegészítés – Deák Ferenc által képviselt – törekvéseinek,² és Habsburg-Ausztria népeitől

megkövetelt állam iránti lojalitásnak.³ Löw Immanuel gondozásában Szegeden Taub B. és Társánál *Imádságok zsidók számára* címmel 1903-ban megjelent imakönyv a királyért mondandó imaszöveg (Ha-noten Teshu'ah) két magyar nyelvű megfogalmazását is közölte.⁴ Mindkét imaszöveg a királytól az imádkozó „gyülekezetig” a társadalom kortárs struktúráját jelenítette meg a hatalom képviselőire, a nemzetre, a városra és a közösségre kérve Isten áldását. Mottóul Löw Immanuel a fenti misnai és szentírási helyet jelölte meg. Mind a „1848-as” veterán főrabbi, Löw Lipót imaszövegében, mind pedig fia szerkesztésében közölt imaszövegben a király, a nemzet és a haza összefonódó fogalmak voltak. Mindez azért válik fontossá, mert a Nagy Háború propagandája egyaránt épített a dinasztikus sérelmekre és a nemzeti célokra. A budapesti neológ izraelita hetilap, az *Egyenlőség* az uralkodónak és a Dinasztianak tulajdonította a Monarchia népei és felekezetei közötti béke fennmaradását, a Dinasztiaát egy olyan nemzetek és vallások fölötti intézménynek látatta, mely egyedül hivatott a Birodalom egységének megőrzésére. Ennek a toposznak az előképei egyrészt az uralkodócsalád tagjainak védnöksége alatt álló uralkodói évfordulós kiadványokban, másrészt az uralkodó és az állam jólétéért mondott imaszövegekben és a hatalom iránti lojalitásról szóló vallási fejtegetésekben keresendők.⁵

egyezésben.” In *Kiegészítés*, szerk. Cieger András, Osiris, Budapest, 2004 pp. 546-584.

3 Vö. Rozenblit, Marsha L.: *Reconstructing a National Identity*. The Jews of Habsburg Austria during World War I. Oxford University Press, Oxford, 2001. pp. 4, 9.

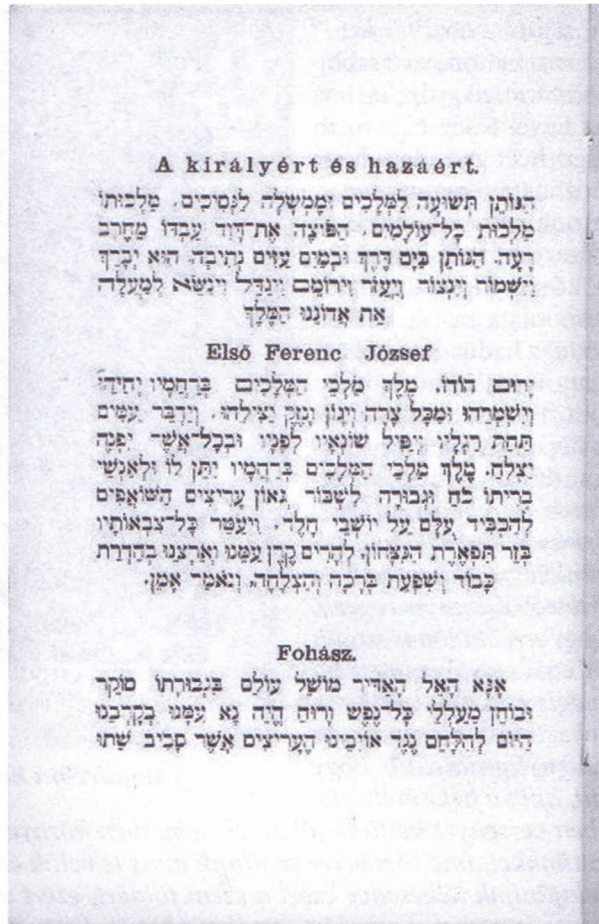
4 Löw Immanuel. *Imádságok zsidók számára*. Taub B. és Társa, Szeged, 1903. pp. 44-47, 47-48.

5 Vö. Unowsky Daniel L.: *The Pomp and Politics of Patriotism*. Imperial Celebrations in Habsburg Austria, 1848-1916. Central European Studies. Purdue University Press, West Lafayette, Indiana, 2006., Damohorská, Pavla: *The Jewish Prayer for the Welfare of the Count-*

Ima a királyért, háborús üdvözlőlap (MILEV)

Pajzs és Vért című háborús imakönyv egyik lapja (OR-ZSE Könyvtára)

A neológ *Egyenlőség* hetilap a királyi család egyes szereplőit a magyar szimbolikus politikába illesztette be. Ebben a fogalmi keretben értelmezhető a szarajevói merénylet után íródott fenti gyászkeretes vezércikk is, ami a trónörökösről így írt: „*Messzire látható hatalmas cédrus volt a Libanon tetején és ledöntötték, ó, gonosz gyilkos kezek. 'Hát ilyen balállal kellett kimúlnia Abnernak!...' Igazságos volt és szabad, való volt az uralomra és elesett, íme, bűnösök fegyverétől.*”⁶

Zsidóság birodalmi és nemzetállami törekvésekkel való azonosulása egyrészt tekinthető az emancipáció társadalmi elvárásának, másrészt a zsidóság részéről a befogadási gesztus viszonzásának. Ebben a helyzetben és az első világháborús részvételben látta Karády Viktor azt az azonosulási tendenciát, amit zsidó „kölcsonnacionalizmusok” jelzővel illetett.⁷ Karády problémafelvetése az adott életvilágban szemlélendő, amelyet a nemzeteszmék, gazdasági törekvések és hatalmi konfliktusok határoztak meg.

Marsha Rozenblit szerint Habsburg-Ausztriában, akárcsak Magyarországon, a zsidó irányzatok mind-

egyike azonosult a Monarchia világháborús céljaival. Úgy érezték, hogy ez a háború szent zsidó háború is egyben, amelynek egyik fontos feladata, hogy megmentsék Osztrák-Galicia zsidó lakosságát az orosz zsarnokságtól. Rozenblit szerint, így egyszerre demonstrálhatták az állam és a zsidóság iránti szolidaritásukat. A háború utolsó két évének eseményei (az élelmiszerhiány okozta feszültség, amelynek zsidóellenes agitáció lett a következménye) tovább erősítették bennük azt a tudatot, hogy csak ez a nemzetek feletti állam garantálhatja a zsidók biztonságát.⁸ A fent említett párhuzamos lojalitások a háború idején még hangsúlyosabbá váltak: az uralkodóhoz és a nemzethez való hűség a közös háborús célokban forrt egyggyé. A Monarchia háborús propagandájának egyik adaptációját képezte, a zsidó hagyományban meglévő koronás főért mondott ima, illetve áldás átértelmezése és magyar nemzeti retorikába ültetése. „*Hozzád fohászkodtunk a harcok küszöbén: Örökkévaló Isten. Hadak Ura, ki erőt adsz a népnek. Benned biztanak őseink régidőben és te Mentővárunk voltál. Légy velünk is igaz ügyünkben. Áldd meg Királyunkat, kit Mózesként rendeltél irányjelző útra, hadd reá sütni kegyelmedben a te diadalmaid fényét, hogy megfékezze ellenségeit. Oh légy oltalmazója Magyar hazánknak, nyújts feléje védő kart, ha küzd ellenséggel, mutasd meg rajta csodás valójában a*

ry as the Echo of Political and Historical Changes in Central Europe. Univerzita Karlova v Praze, Husitská teologická fakultá, Praha, 2010.

6 *Egyenlőség* 1914. júl. 5. p. 1. Szabolcsi Miksa: Imádságunk

7 Karády Viktor: „Zsidó identitás és modernizáció, avagy az asszimiláció paradoxonai.” In *Zsidóság Európában a modern korban. Társadalomtörténeti vázlat*, szerk. Karády Viktor. Új Mandátum, Budapest, 2000. pp. 269.

8 Rozenblit, Marsha L.: *Reconstructing...* i.m. pp. 4.

te segítő hatalmadat.”⁹ Hevesi Simon pesti rabbtól származó győzelmi ima az Egyenlőség címlapján a gorlicei győzelem hírét hozta 1915 májusában. A nemzethez tartozás, a nemzettel való egyesülés, a közös áldozatvállalás gondolata már a közvetlenül a hadüzenet követő napokban áthatotta a lapot. Ez összhangban állt a hivatalos állami propagandával. „Összeforrottunk, egybeolvadtunk szívvel-lélekkel, nemzetünkkel. Test vagyunk az ő testéből, annyira egyek, hogy erről külön is szólni: bántó és sértő volna. S ha mégis tesszük, csak emlékeztetőül s önmagunk megnyugtatásául: hogy mi, akik a béke évtizede-

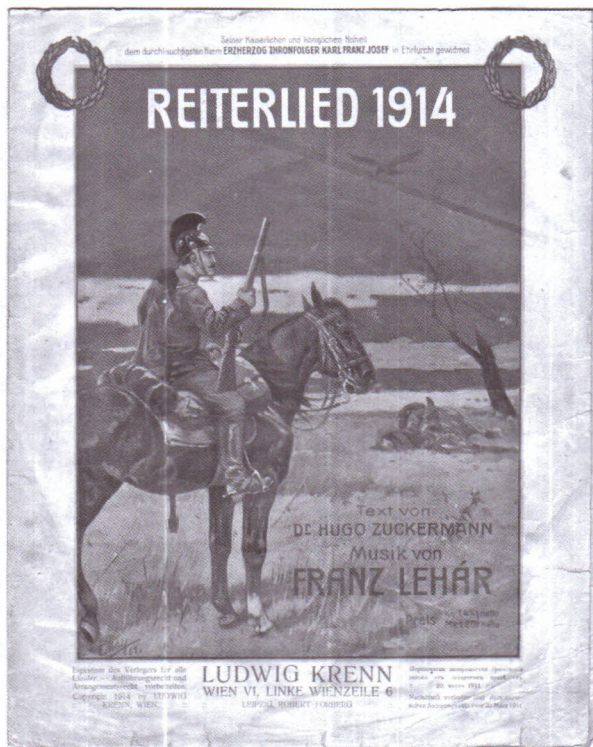
iben versenyre keltünk jóban és nemesben környezetünkkel, íme versenyre szállunk most is velük és felajánljuk lelkesedve ezért a szent földért, ezért a nagy és nemes nemzetért: az életünket is. Láttunk titeket, magyar zsidó testvéreim, ott a vonuló csapatok közt, ott a pályaudvarok barci lármájában: igenis ott mentetek, ahol a helyetek van, harcba a királyért, kinek jogai alatt lettünk szabad emberek, harcba a nemzetért, mely befogadott, magához ölelt, otthont adott, földet és levegőt nekünk.”¹⁰

A magyar zsidó hőstípus megformálása már a fronton megkezdődött: az önfeláldozó harc és a végsőkig való kitartás képei rajzolódtak ki. Ez nem csupán magyarországi jelenség volt. Habsburg-Ausztria egyik legismertebb lovas katona nótáját, a Reiterliedet – ami ugyanezt a hősképet tolmácsolja – egy cseh zsidó kereskedő fia, Hugo Zuckermann írta, ismert dallamát pedig Lehár Ferenc szerezte, és Károly trónörökösnek ajánlotta. A hazájukért életüket áldozó magyar zsidó hősöknek a neológ és a cionista lapok állandó külön rovatot szenteltek.

Az 1916-os németországi zsidó összeírás előtt is gyakran érte a vád a zsidókat, hogy képtelenek a hősiesség, önfeláldozó cselekvésre. Ennek cáfolatára a Makkabeus-szabadságharc példáját használták fel, és egyúttal át is értelmezték azt. A Makkabeus-szabadságharc hősei ebben az értelemben nem az Örökkévaló utasításait végrehajtó jámbor zsidók, hanem önfeláldozó harcosok, akiknek utódai a hazáért, a nemzetért a jelenben is képesek erre. A propagandában megjelenő magyar szimbolikus politika összefonódott a megreformált judaizmus univerzalista erkölcsi misztiójának gondolatával. Egyúttal a neológ Makkabeus

9 *Egyenlőség* 1915. máj. 9. p. 1. Hevesi, Simon: „Ima a győzelem után”

10 *Egyenlőség* 1914. aug. 2. p. 1. „A háború”

A Monarchia kedvelt katonanótája

eszmék közös oltárán gyűjtják föl és a hősiesség hagyományát magyarokul, más vallású magyarokkal együtt, vérük közös áldozásában pecsételik meg. Közös eszmény és közös hősiesség: ez Makkabeus-örökségünk, nekünk magyar zsidóknak!”¹¹

Az első világháborús zsidó propaganda Magyarországon több forrásból merítette előképeit. Egyfelől a mindenki által jól ismert liturgikus és vallási szövegeket aktualizálta, másfelől az általános közép-európai háborús diskurzusokba illeszkedett, a központi hatalmak német nyelvű zsidó sajtóinak toposzaiból merített. Az állam vagy az uralkodó jólétéért mondott szombati és ünnepi ima az Örökkévalóval folytatott párbeszédbe, a szentélybéli áldozatokat helyettesítő istentiszteleti alkalmakba emeli be a nem-zsidó világi hatalomért mondott imát. Ezért a zsidóság és a hatalom viszonyának fontos kifejeződése. Előképei fellelhetők az antikvitásban. Egyiptomi és római nem-zsidó gyakorlat judaizálásának tekintik. 17. századtól a Hanoten Teshu'ah szövegeket változatai a közösség és a tágabb szociokulturális rendszer viszonyát mutatják.¹² Az első világháborús propaganda imaképeslapjain szintén megjelent az uralkodóért: Ferenc Józsefért és/vagy Vilmos császárért mondott, arcképeikkel ellátott imaszöveg. Ezek a levelezőlapok a zsidó középrétegeknek a közép-európai háborús célokkal való azonosulást mutatják. A judaizált magyar zsidó első világháborús propaganda eszköztárában is fellelhetőek voltak a királyért és a győzelemért mondott illusztrált imaszövegek.¹³ A neológ zsidó katonák számára kiadott Pajzs és Vért címet viselő harctéri imakönyv

11 *Egyenlőség* 1915. nov. 28 p. 1. Mezei, Ernő: „A zsidó hősi kultusz”.

12 Damohorská, Pavla: *The Jewish Prayer...* i.m. 7, 12-13, 17-20.

13 Lásd MILEV Hu HJA K361; Hu HJA K393; Hu HJA K262; Hu HJA K709 számú tételét.

a királyért mondandó imát szintén tartalmazta.¹⁴ Harctéri katonai imakönyvek általános jelenségnek számítottak mind a keresztény felekezetek, mind pedig a különböző hadviselő felek izraelita katonái körében.¹⁵ Gyökerei felekezetiesedett modern társadalom helyzet- és rétegspecifikus imakönyveinek 19. századi megjelenésére¹⁶ valamint az állam iránti lojalitás liturgikus előképeire vezethetők vissza. A rend és a társadalmi struktúra fenntartójaként értel-

Háborús emlék (Szegedi Zsidó Hitközség)

mezett hatalom jólétére vonatkoztatott szentírási szövegek mellett ezekben a győzelemért és az ellenséges seregek vereségeért mondott imák, a judaizmus megalapozó emlékezetének aktualizált szövegei voltak fellelhetőek Európa szerte.¹⁷ Liturgikus eseményeken megjelenő háborús propaganda a homiletikából merítve pedig a lapok vezércikkeiben is feltűnt. Az izraelita propaganda így a vallási hagyományokat, a nemzeti diskurzusokat és a dinasztikus lojalitást fűzte össze.

14 *Pajzs és Vért.* Imádságok izraelita vallású katonák számára, III. bővített kiadás, Az Országos Izraelita Iroda költségén kiadja az Országos Rabbiegyesület, Budapest, é.n. [1916]

15 Penslar, Derek J. „The German-Jewish Soldier: From Participant to Victim.” *German History* 29 (3), 2011. p. 426.

16 Frauhammer Krisztina: „Mirjamok és Debórák: Imakönyvek a modernizálódó zsidó nők szolgálatában.” In *Hagyományláncolat és modernitás*, szerk. Glässer Norbert, Zima András. SZTE-BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2014. pp. 275-302.

Premodern és modern jelenségeket ötvözött más kortárs felekezetekhez hasonlóan.

Glässer Norbert

17 Vö. Penslar, Derek J. „The German-Jewish Soldier...” pp. 423-444.

Folytatás a 21 oldalról

Több kegyhelyünk búcsújárását is bemutatta, hiszen készült a magyar búcsújárás történetének és néprajzának megírására is, ami halála után már az én feladatomban lett. Így olvashatunk Nepomuki Szent János sírját (1974), Santiago de Compostelát zárándokokról (1974), valamint egyik népszerű dunántúli barokk kegyhelyünkről, Búcsúszentlászlóról (1977).

Utolsó írását annak a Szent Lászlónak szentelte, akiről több cikket is írt. Látható, hogy a nagy szent király alakja, s a hozzá kapcsolódó szakrális hagyományok nagyon foglalkoztatták Bálint Sándort. Árpád-házi szentjeink: Szent István, Szent Erzsébet kultuszáról is több cikket írt.

Örülök, hogy bár csak egy kis írásban, de megemlékezett szülővárosom sajátos hagyományáról, ami valamikor bizonyára szélesebb körben elterjedt lehetett: ez pedig a toronyörök negyedóránkénti Dicsértessék a Jézus Krisztus köszönése. Emiatt Kunszentmárton a dicsértessék városának nevezték sokáig.

A könyv második részében a róla szóló, halála után megjelent írások, versek, boldoggá avatását szorgalmazó felhívások kaptak helyet. Jól mutatva az iránta tanúsított nagy kortárs tiszteletet. Erdélyi Zsuzsanna, Dékány Endre, Török József, Magyar Ferenc, Csanád Béla, a nemrég elhunyt ifj. Lele József és jórészt Tóth Sándor,

Hetény János írásai ezek. Különösen sok írással (ismertetés, interjú, megemlékezés) szerepel Tóth Sándor, az Új Ember munkatársa, költő-szerkesztő, jelezvén azt, hogy nagy tisztelője Bálint Sándornak, s hogy minden alkalmat megragad e tisztelet kifejezésére. A könyvet Gyulay Endre püspök úr Bálint Sándor boldoggá avatásáért mondandó, valamint közbenjárását kérő imádságsszövegei zárják.

A kötetbeli írások ma is érdeklődésre számítanak. A tudományos ismeretterjesztés fontos emlékei, ma is aktuálisak. Kötetbe gyűjtve gazdagíthatják általános vallási műveltségünket vagy egy-egy helyhez kötődő ismereteinket. Bálint Sándor nagyon szép stílusában megírva.

A kötetet nemcsak a mai olvasó számára is tanulságos tartalma, hanem méginkább Bálint Sándor ma is követendő és az életben hosszú távon egyedül értelmes, elsajátítható magatartása miatt őszintén ajánlom érdeklődő figyelmébe.

(A szerző az MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport vezetője)

Barna Gábor

Tartalom

JEGYZET EURÓPA	1	Hőseinkről – Szilasi László
	2	Európa hivatása (A kinyilatkoztatás teremtő ereje) – Fejér Ádám
	9	Európa élettereje (Hozzászólás Fejér Ádám írásához) – Zatykó László
VÁROSUNK	13	Mi lesz veled emberke? (Transfiguration teológiárum avagy szentírásból politika?) – Sály Gyula
	16	Aranyeső-változatok (Hogyan került Móra Ferenc Szegedre?) – Apró Ferenc
	21	Nehéz évek leltára (Bálint Sándor vallásos írásai az Új Emberben) – Barna Gábor
	22	A szemlélődő nővérek viszontagságai (Bálint Sándor és a Domonkos rendi apácák szegedi letelepedése) – Kerekes Ibolya
KULTÚRA	26	„miként ábrahám a Te kedvelted” (Szentírási hagyomány és első világháborús propaganda a neológ zsidóság körében) – Glässer Norbert
	30	„A szabadtéri sikere Szeged sikere” (A szeci-ház bölcsőjétől a Reök Kulturális Központ igazgatói székéig) – Tandi Lajos
	34	„Ördögtől megszállottak” (A híres-hírheht „boszorkánypöröly” nyomában) – Horniczky Anikó
	37	Szögedivé lettem (Egy nap jegyzetlapján) – Árpás Károly
ALBUM EMLEKEZÉS	39	Ötven éve történt (Nagyszabású kormányfogatás a Kremlben) – Kolozsvári Sándor
	41	Kidőlt egy oszlop (Trogmayer Ottó emlékére) – Botka László
	43	Az orszlán kőkönnyei (Rovások Ottó barátom fejfájára) – Tandi Lajos
	46	A belső csend (Emlékezés egy kirándulásra) – Sály Gyula

E havi lapszámunkból anyagtorlódás miatt kimaradt Pajor László Műezzin című sorozatának részlete, melyet következő lapszámunkban olvashatnak.

A címdalalon: Tóth Ernő Emlékek színpadán című képe,
a hátlapon: Eszik Alajos Dávid és Góliát című alkotása látható.
(mindkét alkotás a XXXVIII. Szegedi Nyári Tárlat anyagából)

A borító harmadik oldalán: Szegedi alkotók, Dusha Béla fotósorozata -6.
Balogh Sándor szobrászművész

SZEGED

A város folyóirata
Megjelenik havonta

Főszerkesztő: TANDI LAJOS

Szerkesztő bizottság: Arany Mihály, Árpás Károly, Blazovich László (elnök),
Gyémánt Iván, Horváth Ferenc, Marton Árpád, Nagy János, Nagy László,
Szalay István, Turi Tímea, Nacsá Andrea (szerkesztőszéki munkatárs)

Kiadja a Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár

6720 Szeged, Dóm tér 1-4.

Tel.: 62/425-525

Felelős kiadó: PALÁNKAINÉ SEBŐK ZSUZSANNA

Szerkesztőszéki: 6720 Szeged, Stefánia 2.

Telefon: 30/365-5176, e-mail: szegedszerk@gmail.com

Készült az E-press Nyomdaipari Kft. nyomdájában

6724 Szeged, Kossuth Lajos sgt. 72/B., Tel.: 62/543-025

Felelős vezető: Engi Gábor